

**ЭКОНОМИКА ИЛИМДЕРИ**  
**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**  
**ECONOMIC SCIENCES**

*Райымбаев Ч.К., Токторова В.К.*

**ПЕНСИЯЛЫК КАМСЫЗДООНУ ӨНҮКТҮРҮҮ – КАЛКТЫН ЖАШОО  
 ДЕҢГЭЭЛИН ЖОГОРУЛАТУУНУН БИР ЖОЛУ**

*Райымбаев Ч.К., Токторова В.К.*

**РАЗВИТИЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ – ОДИН ИЗ ПУТЕЙ  
 УЛУЧШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ**

*Ch.K. Raiymbaev, V.K. Toktorova*

**THE DEVELOPMENT OF THE PENSION SCHEME  
 IS ONE OF THE WAYS TO IMPROVE THE STANDARD OF LIVING  
 OF THE POPULATION**

УДК: 338

*Бул илимий макалада Кыргыз Республикасынын калкынын пенсиялык жактан камсыз болуу динамикасы келтирилди. Пенсияны дайындаоу процессиндеги орун алган көйгөйлөргө кеңири токтолууга аракеттер жасалды. Ошондой эле пенсиялык камсыздоодогу орун алган көйгөйлөрдү чечүүнүн жана пенсиялык камсыздоону жакшыртуунун жолдору сунушталды.*

**Негизги сөздөр:** пенсия, пенсиялык камсыздоо, атайын пенсия, эмгек, пайда.

*В этой научной статье приведена динамика пенсионного обеспечения населения Кыргызской Республики. Сделана попытка подробно остановиться на проблемах, которые имеют место в процессе назначения пенсии. А также предложены решения проблем по пенсионному обеспечению и рекомендованы пути улучшения пенсионного обеспечения.*

**Ключевые слова:** пенсия, пенсионное обеспечение, персональная пенсия, труд, прибыль.

*This scientific article describes the dynamics of pension provision of the population of the Kyrgyz Republic. An attempt is made to elaborate on the problems that occur in the process of pension assignment. And also solutions of problems on provision of pensions are offered and ways of improvement of provision of pensions are recommended.*

**Key words:** pension, pension provision, personal pension, labor, profit.

Калкты социалдык жактан камсыздоону анализ кылганда, пенсиялык камсыздоо өзгөчө мааниге ээ экендигин баса белгилөөбүз зарыл.

Азыркы күндө бир айлык орточо пенсиянын көлөмү 5151 сомду түзөт. Акыркы жылдарда мурдагы жылдарга салыштырмалуу орточо бир айлык пенсиянын көлөмү, минималдык жашоо талаптарына жакындагандыгын көрүүгө болот. Ошого карабастан, дагы да болсо орточо бир айлык пенсиянын көлөмү, жашоо үчүн керек болгон минималдык талаптарды толугу менен канааттандырбайт. Тилекке каршы пенсионерлердин жарымынан көбү орточо пенсия

көлөмүнөн бир кыйла төмөн өлчөмдөгү пенсия менен камсыз болушкан. Башкача айтканда, 2600 сомдон 4500 сомго чейинки өлчөмдө пенсия алышат. Мындай абал айрыкча айыл жеринин тургундарына мүнөздүү көрүнүш. Натыйжада калктын социалдык абалын жакшыртуу маселеси бүгүнкү күндүн эң орчундуу маселеси бойдон калууда.

Кыргыз Республикасында ишке жараксыз атуулдардын материалдык камсыздоо укугун коргоо, негизги мыйзамдар аркылуу ишке ашырылат. Анда эмгек пенсиясын ыйгаруу каралган. Пенсия дайындаоу процесси, салыштырмалуу өтө назик маселе. Пенсиялык камсыздоодогу негизги критерий болуп, жасалган эмгек жана анын жыйынтыктары саналып келет.

Ошону менен бирге, пенсия, ишке жараксыз болуп калганда же багуучудан айрылганда, демографиялык кырдаал болгондо, адамдардын эмгек шарттарына же коомдук-пайдалуу ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүндө, эмгек стажына карап дайындалат.

Көп укладдуу экономиканын пайда болушу менен, пенсияны дайындаонун көптөгөн шарттарын кайрадан карап чыгып, керектүү өзгөрүүлөрдү кийирүү талап кылынат. Мисалы мамлекеттик менчиктерди менчиктештирүүнүн жыйынтыгында көпчүлүк адамдар менчик ээси болуп калышты. Ал менчик ээсинин кирешелерин эмгек салымы менен эмес, менчиги камсыздайт. Менчиктештирүүнүн жыйынтыктары экономиканы массалык түрдө кеңири масштабда жандандырат деген ойлор болгон. Бирок, иш жүзүндө анын тескериси болду. Өндүрүш кескин төмөндөп, менчиктештирилген өндүрүш объектилери ишин токтотуп, талкаланып, адамдардын жашоо деңгээли төмөндөдү. Мындай кырдаалда, кандай кылып

объективдүү жана адилеттүү пенсияны дайындоого болот деген суроо туулат.

Өлкөдөгү жумушсуз адамдардын белгилүү бир бөлүгү атайын каттоодо турушпайт. Ал эми жумушсуздар деп, атайын каттоодо турган адамдар гана официалдуу эсептелинип келет. Ал эми пенсиялык камсыздоо абалына, жумушсуздардын тийгизген таасири өзгөчө. Пенсияны дайындоо өтө татаал схема менен ишке ашырылат. Мында бир гана эмгек стажы эске алынбастан, аткарган ишинин оордугу жана мүнөзү, иштөө шарты жана башкаларды дагы эсепке алуу керек болот. Мисалы эл чарбасынын айрым тармактарындагы кызмат кылган адамдар, иштеген ишинин өзгөчөлүгүнө карап пенсия жашына жетпестен пенсияга чыгышат. Аларга өзгөчө оор шарттагы аймактарда кызмат өтөгөн тартип сакчылары, аскер кызматкерлери, ички-иштер министирлигинин кызматкерлери, авиация кызматкерлери жана башкалар киришет.

Мындан сырткары атайын мыйзам менен персоналдык (атайын) пенсияга чыгуу тартиби дагы каралган. Бул персоналдык (атайын) пенсиянын тартиби, Кыргыз Республикасына өзгөчө сиңирген эмгеги үчүн ишке ашырылат.

Азыркы убакта пенсиялык камсыздоо түзүмүндө, карылык боюнча пенсиянын үлүшү 84,8%ды, майыптыгы боюнча пенсия 8,8%ды, багуучусун жоготкондугу боюнча берилүүчү пенсия 6,4%ды түзөт [1].

Биз жүргүзгөн анализ боюнча Улуу Ата-Мекендик согуш ветерандары, Авган согушунун ветерандары, социалдык өнүгүүнүн орчундуу бир фактору катары каралып, пенсиясында атайын жеңилдетилген шарттар каралган. Биздин байкоолорубуз көрсөткөндөй пенсионерлердин бир бөлүгү пенсияга чыккандан кийин коомдук эмгектерде же мурунку иштеген орундарында иштөөсүн улантышууда. Жогорку жана атайын орто окуу жайларында эмгектенип жүрүп пенсияга чыккандардын 82,8%ы орундарында ишин улантууну каалашат. Ал эми орто звенодогу жетекчилик кызматтарда иштеп келишкендердин 43,7%ы көбүн эсе жеңил жумуштар менен алек.

Пенсионерлердин коомдук жумуш менен алектенгендери, өздөрүнө кошумча киреше гана алып келбестен, физикалык, психологиялык жана моралдык жактан канааттандырууну дагы алышат. Анткени көнүп калган жашоо образынын кескин өзгөрүшү адамдардын ден-соолугунун начарлашына алып келиши мүмкүн.

Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, пайда болгон жумушсуздуктан улам пенсионерлердин эмгектенүүгө болгон мүмкүнчүлүктөрү азайды деген ойлор айтылып жүрөт [2]. Мындай ой-жүгүртүү, белгилүү бир өлчөмдө логикага сыярлык көрүнүш. Бирок биздин байкоолорубуз боюнча, билим берүү системасында, консультациялык кызматтарда, саламаттыкты сактоо тармагында, турмуш-тиричилик кызматтарында пенсионерлерге болгон талап түшүп

кеткен жок, тескерисинче жогорулады. Анткени пенсионерлер бай турмуштук жана профессионалдык тажрыйбага, көпчүлүк кырдаалда жогорку квалификацияга ээ.

Ошону менен бирге, совет доору кыйрап, өндүрүш кескин төмөндөп кеткендигине байланыштуу, көпчүлүк инженердик-техникалык кызматкерлер, экономистер, мастерлер жана башка кесип ээлери, пенсияга чыккандан кийин кесибин алмаштырууга аргасыз болушту. Анткени пенсиянын өлчөмүн орнотууда жогорку чеги белгиленген. Пенсиянын өлчөмү негизинен акыркы 15 жылдык эмгек стажынын, каалаган 5 жылдыгындагы орточо айлык акысынын пайызында атайын нормативдер аркылуу эсептелинип турду. Пенсияга чыгуунун алдында көпчүлүк жумушчу-кызматкерлер, айлык акысынын жогору болушуна аракеттерди көрүп келишүүдө. Анткени айлык акынын көлөмүнөн, пенсия көлөмү көз каранды, ушул максатта көпчүлүк пенсия жашына жакындаган адамдар, өнөктөштүк же башка кошумча жумуштарды аткарууга басым жасап келишет.

Чыгармачыл уюмдардын мүчөлөрүнө пенсияга чыгуу эрежеси бир аз өзгөчөрөөк. Алардын айлык акыларынын гана өлчөмү эске алынбастан, пенсияга чыгуу мезгилинде автордук гонорарлары дагы эсепке алынат.

Мындан сырткары, биздин көз карашыбызда, пенсияны дайындоо факторлорунун бири болуп, жалпы эмгек ишмердүүлүгүн эске алуу зарыл. Анткени азыркы пенсияга чыгуу эрежеси боюнча эркектер 28 жылдык, аялдар 23 жылдык эмгек ишмердүүлүгүнөн кийин пенсияга чыга алышат. Жыйынтыгында, 28 жылдык эмгек стажы бар адам менен 48 жылдык эмгек стажы бар адам азыркы акыркы 5 жылдык бирдей өлчөмдө айлык алышса, бирдей өлчөмдө пенсияга чыгып жатышат.

Ошондой эле адамдардын бир жерде туруктуу иштеши эске алынса жакшы болмок. Аны менен мамлекет, адамдардын өз кесибине, иштеген ишканасына берилгендигин сыйлоо катары кабыл алууга болот.

Пенсиялык камсыздоо, багуучусунан айрылган учурда өзгөчө спецификага ээ. Пенсияга чыгууга укугу бар адамдардын бир нече категориялары бар. Булар багуучусунан айрылып калган жашы 16 га чыга элек балдар (эгер атайын орто же жогорку окуу жайынын студенти болсо 21 жашка чыкканга чейин), багуучусунан айрылып калган пенсия жашындагы ата-эне, күйөө же аял, багуучусунан айрылып калган майыптар, асырап алган бакма баласынан айрылган пенсия жашындагы өгөй ата же өгөй энелер (эгерде багып алганы 5 жылдан аз болбосо), багуучусунан айрылган балдарды асырап алган ата-энелердин бирөөсү (эгерде ал балдардын жашы 8 ге толбогон болсо).

Кыргыз Республикасында 1991-жылдан баштап пенсиялык реформа жүргүзүлүп, азыркы күндө бирдиктүү өзүн-өзү башкаруучу мамлекеттик социалдык

камсыздандыруу системасы иштеп келет. Натыйжада пенсиянын тендештиги жоюлуп, камсыздандыруучу төлөмдөрдүн кызыктыруучу ролу жогорулады жана пенсионерлердин материалдык жактан камсыз болуу деңгээли өстү.

Акыркы үч жылда мамлекеттик социалдык камсыздандыруу системасынын киреше бөлүгү, туруктуу өсүү тенденциясы менен мүнөздөлүп келет. Ки-решенин өсүшүнүн негизги булагы болуп камсыздандыруу төлөмдөрүнөн чогултулган каражаттар эсептелинуүдө.

Пенсионерлердин жашоо деңгээлин жогорула-туу максатында, инфляциянын өсүш темпин эске алуу менен, пенсиянын көлөмү жылдан-жылга сис-тематикалык түрдө көбөйтүлүүдө.

Ошону менен катар пенсиялык системаны ре-форма жасоодо бир топ көйгөйлөр жаралып келет. Кыргызстандагы пенсиялык системаны жакшыртуу, дагы деле болсо өлкөнүн экономикасы үчүн башкы чакырык катары кала берүүдө.

Пенсиялык системага топтоштуруу компонен-тинин киргизилиши келечекте пенсиялык системаны жакшыртууга багытталган иш-чара болуп калды.

Жаңы киргизилген топтоштуруу компонентин мындан ары өнүктүрүү үчүн, пенсиялык топтомдун каражаттарын инвестициялоо процесин баштоо талап кылынат. Пенсиялык топтом инвестициялык киреше алып келиши керек. Бул системада топтол-гон каражаттар ар түрдүү компанияларга, жеке пен-сиялык фонддорго, банктарга салынышы мүмкүн.

Алгач пенсиялык топтомдордун каражаттарын Социалдык фонд башкарууга алышы керек. Мамле-кеттик пенсиялык топтомдордун фонду социалдык фонддун атайын структуралык түзүмү катары кайра түзүлүшү зарыл. Бул структуралык түзүм пенсиялык топтомдордун каражаттарын чогултуу, бөлүштүрүү жана инвестициялоо процесстерин ишке ашыруу менен, субъектилердин ортосундагы өз-ара байла-нышты жөнгө салат. Мындай структуралык түзүм республикалык бюджеттен эч кандай каржылоону талап кылбайт. Ошону менен катар структураны түзүү жөнүндө жаңы нормативдик-укуктук актылар-ды даярдоо зарыл. Алардын түзүлүшү үчүн керек болгон чыгымдар жана каржылоо булактары бул актыларда көрсөтүлүшү керек. Акырындык менен бул башкаруу пенсиялык топтоштурулган фонддун карамагына өткөрүлүп берилүүсү шарт.

Топтоштурулган пенсиялык система келечекте, азыркы күндөгү пенсиялык системанын көйгөйлөрүн чечүүсү зарыл. Бул система калктын иштеген бөлүгү менен пенсионерлердин ортосундагы карама каршы-лыкты жоет. Анткени ар бир адам өзү үчүн келечек-теги пенсия жашына чейин пенсиялык фондун түзүү-гө аракет кылат. Натыйжада муундар ортосундагы келишпестиктер жоюлат.

Биздин оюбузча адекваттуу «Пенсиялык форму-ланы», башкача айтканда камсыздандырылган адам-дардын пенсиялык укуктарын (же пенсиянын өлчө-

мүн) эсептөө эрежесин аныктоо зарыл. Анткени со-циалдык фонддун милдеттеринин пропорционалдык эмес өсүшүнө жана камсыздандыруучу төлөмдөрдүн тарифин камсыздалбай калышына алып келбөөсү керек.

Өлкөдө макроэкономикалык туруктуулуктун жоктугунан улам жакынкы жылдарда Социалдык фонддун бюджетти тең салмактуу абалдан чыгып ке-тиши мүмкүн. Ар түрдүү категориядагы төлөөчүлөр-гө ар түрдүү жеңилдетилген тарифтер менен төлөө мүмкүнчүлүгүн чектеп, тариф саясатын өзгөртүү ке-рек. Себеби жеңилдиктерди берүү - Социалдык фонддун кирешесинин азайышына алып келет.

Камсыздандыруучу төлөмдөрдүн өз алдынча чогултулушу жана бюджеттин өзүнчө болушу Со-циалдык фондго чоң жеңилдиктерди жаратат. Социалдык фонд, чогултулган каражаттарды пенсия жана пособияларды өз убагында берүүгө мүмкүн-чүлүк алат.

Пенсиялык реформа башталгандан ушул күнгө чейин пенсиялык системага байланышкан демогра-фиялык жана макроэкономикалык факторлордун не-гизинде оң жана терс жыйынтыктар болду. Андык-тан пенсияны реформа жасоону ар түрдүү объек-тивдүү кыйынчылыктарды басып өтүү үчүн мындан ары да улантуу зарылчылыгы туулат.

Жогоруда биз токтолуп өткөн учурлар, пенсия-лык камсыздоонун юридикалык жагын гана чагыл-дырбастан, экономикалык, моралдык жактарын дагы ачып көрсөтөт. Бул белгилүү бир акчанын суммасын түзөт жана мамлекеттин өз атуулдарына жасаган камакордугун көрсөтөт.

Пенсиялык камсыздоо абалына, демографиялык кырдаал чөң таасир бере тургандыгын биз жүргүзгөн талдоолордун жыйынтыктары көргөздү. Айрым бо-жомолдорго таянсак, жылына калктын өсүшү 1,3% га жогорулайт. Акыркы жылдарда эмгекке жараксыз калктын, салыштырма салмагы 3%га азайган. Бул жогорку кеңеш тарабынан, пенсия жашынын 3 жыл-га узартылышы менен түшүндүрүлөт. Бирок демо-графиялык кырдаалды божомолдоо процесси ар дайым болуп турушу керек. Анткени социалдык кам-сыздоо боюнча объективдүү иш-чараларды алдын алуу пландоо зарыл.

Эмгек мигранттарын, пенсия менен камсыз кы-луу дагы оор маселе болуп саналат. Мигранттардын Россия Федерациясынын жарандыгын алуу себеп-тери, Россиянын пенсиясын алууну каалагандыгы жашыруун эмес. Бирок, Россия Федерациясынын жа-рандыгын албаган мигранттар социалдык камсыздан-дыруу маселеси ушул кезге чейин чечилбеген бой-дон калып жатат. Россияда мыйзамдуу иштеген жыл-дары Кыргыз Республикасында пенсияны дайын-доодо эмгек стажына кошулбайт. Азыр ар кайсы өл-көлөрдө иштеп жатышкан эмгек мигранттары эс алуу курагына жеткенде пенсиядан кур жалак калышы ыктымал. Анткени, алар башка жакта иштеп жүрүш-көндүктөн Социалдык фондго акча которушпайт.

Акча которулбагандан кийин пенсия да чектелбейт. Эгерде ушул маселе бүгүндөн талданып, чара көрүлбөсө, атайын иш-чаралар иштелип чыкпаса, жок дегенде эки өлкөнүн ортосундагы келишим менен кетип жаткандар айлыгынан Социалдык фондго которуп туруусу чечилбесе кийин татаал маселеге айланары турган иш.

Биздин көз карашыбызда, пенсияны дайындоо эрежесин эмгек стажы жок адамдар үчүн өркүндөтүү керек. Мындай пособиялар, минималдык айлык акынын 70%дык өлчөмүндө берилет. Бул эреженин логикасы бар. Эгерде адам пенсия жашына чейин эч жерде эмгектенбеген болсо, ал өмүрүнүн калган бөлүгүндө акча ала албайт. Бирок мындай адамдардын негизги катарын аялдар толукташат. Алар көбүнчө балдарды тарбиялоо же үй жумуштарын аткаруу менен эмгектенүүгө мүмкүнчүлүк таба алышкан эмес. Аялдардын үй-бүлөөдөгү балдардын тарбиясы үчүн жумшаган эмгегин, башка эч бир эмгек алмаштыра албай тургандыгын жана келечек коом үчүн айтып

бүткүс эмгек жасагандыгын белгилеп кетүүбүз зарыл. Алардын үй-бүлөөдөгү жасаган иш-аракеттерин бир нерсе менен өлчөөгө болбойт. Ошондуктан бул эмгек айрыкча төрт жана андан көп баланы тарбиялап чоңойткон энелер үчүн өзгөчө мамлекет тарабынан баалануусу шарт.

Ошентип, эмгекке жараксыздарды жана үй жумушундагы, балдардын тарбиясы менен алектенген энелерди камсыздоо системасын кайрадан карап чыгуу зарыл деп ойлойбуз.

#### Литература:

1. Кыргызстан в цифрах. - Бишкек: Нацстатком, 2015.
2. Бобков В. Адресная поддержка населения: первые итоги осуществления пилотных программ. Человек и труд, 2000, №6.
3. Купуев П. Население и уровень жизни. - Бишкек: Изд. "Илим", 2010.
4. Райымбаев Ч.К., «Кыргызстандагы пенсиялык системаны жакшыртуунун жолдору», Экономический вестник. - Бишкек, 2011, №4.

Рецензент: к.э.н., доцент Умаров С.